

**JOHN RAWLS – 100 DE ANI DE LA NAȘTERE
A THEORY OF JUSTICE – 50 DE ANI DE LA PUBLICARE**

**CONCEPTUL DE PRIETENIE CIVICĂ
ÎN FILOSOFIA LUI JOHN RAWLS**

BOGDAN OLARU

Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”, Academia Română – Filiala Iași

Abstract. Civic friendship is a good way to illustrate how some central themes in John Rawls' thought reveal a sense of philosophical unity. While his theory of justice takes different shapes along decades of philosophical writing, there is a constant interest in how members of a well-ordered society cooperate and interact to each other. This paper invites the reader to reexamine some places throughout *A Theory of Justice* and subsequent writings and aims at showing how important it is to reach not only a just social organization but the right form of interaction between people who take part in the political forum and aim at reaching decisions for their everyday life. The right political relationship between people who don't know each other but share the same core values cannot be described otherwise than through the ideal of civic friendship. As a matter of fact, it could be argued that the far-reaching goal of a just society and its most valuable good is to achieve this kind of relationship for all of its members taken as a collective agent.

Keywords: civic friendship; fraternity; social union; public reason; fundamental equality; political liberalism.

Cetățenii unei societăți moderne depind de deciziile și acțiunile celorlalți într-o măsură deloc neglijabilă. În același timp, circumstanțele conviețuirii ne obligă pe cei mai mulți dintre noi să nu depășim condiția de a fi străini unii cu ceilalți. Relații de felul celor care se stabilesc între persoane care se cunosc și interacționează direct sau care se simt apropiate afectiv unele de altele nu pot fi extinse la scară socială, între toți membrii unei societăți. Iată deci o întrebare fundamentală, care stăruie de altfel și printre datele primare ale filosofiei lui John Rawls: Cum trebuie concepută relația între cetățeni în condiții de interdependență și anonimitate? Ideea că poate fi realizată, chiar și în condițiile unei relaționări la distanță, o relație similară prieteniei este unul dintre răspunsurile oferite la această întrebare. În termeni tradiționali, acesta este idealul realizării fraternității într-o societate a egalilor. În termeni moderni, este idealul civilității sau al prieteniei civice.

John Rawls a considerat că teoria dreptății ca echitate creează premisele pentru fraternitate sau, în termenii filosofiei politice, pentru o „prietenie civică” (*civic friendship*) între membrii unei societăți bine ordonate – societatea care realizează dezideratul dreptății sociale și al conformării depline a cetățenilor la

cerințele dreptății. Ulterior, Rawls a văzut în ideea de rațiune publică temeiul pe baza căruia orice concepție politică rezonabilă din familia liberalismului politic poate realiza idealul civilității sau al prieteniei civice. Aceasta este forma dezirabilă sau idealul relației care capătă formă între membrii unei societăți atunci când aceștia, deși nu se cunosc nemijlocit, acceptă să conviețuiască în termenii unei cooperări sociale echitabile. Dar acest ideal nu este conceput ca un monolit, același de la un capăt la altul al filosofiei moral-politice a lui Rawls. Voi descrie acest ideal prin formularea unor teze și ilustrarea lor pe parcursul filosofiei rawlsiene.

TEZA 1: PRINCIPIUL DIFERENȚEI CORESPUNDE ÎNȚELESULUI NATURAL AL FRATERNITĂȚII.

Rawls argumentează în *O teorie a dreptății* (1971/1999) că principiul diferenței atestă faptul că teoria dreptății ca echitate este o concepție egalitariană despre dreptate, deși acest principiu permite o distribuție inegală a unora dintre bunurile sociale primare (în special veniturile și proprietatea)¹. În ciuda acestei evidențe, tipul de considerații la care este sensibil principiul diferenței ne arată, consideră Rawls, că există o tendință egalitariană inerentă acestui principiu. Care sunt aceste considerații? Formularea concisă a principiului diferenței – sunt permise acele inegalități în distribuția bunurilor primare dacă ele conduc la îmbunătățirea situației celor defavorizați – necesită elaborare. Considerentul central în această elaborare² este interpretarea distribuției talentelor naturale, atât de variate de la un individ la altul, ca un bun comun, ale cărui beneficii economice și sociale urmează să se răsfrângă asupra tuturor membrilor societății. Este decizia părților în poziția originară să considere corectă acea schemă de cooperare socială în care instituțiile de bază ale societății nu vor ține cont în distribuția bunurilor de contingența distribuției talentelor naturale, dar nici de contingența originii sociale a indivizilor. Distribuția acestor aspecte este arbitrară din punct de vedere moral, astfel încât nimeni nu merită propriu-zis „înzestrarea” care îi caracterizează situația inițială în ansamblul societății. Întrucât nu este o chestiune de merit, nimeni nu poate ridica legitim pretenția de a fi singurul beneficiar al circumstanțelor fericite în care se află, atunci când sorții au hotărât așa.

Principiul diferenței nu își propune nivelarea inegalităților, în sensul în care o face principiul redresării, atunci când solicită compensarea inegalităților pentru care indivizii nu sunt răspunzători, cum sunt cele generate de cele două tipuri de contingență precizate aici. Într-o societate organizată după principiile economiei de piață, în care veniturile reflectă în totalitate cererea și oferta disponibile pentru

¹ John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999.

² *Ibidem*, pp. 87–89.

diferitele înzestrări individuale, principiul redresării se concentrează asupra egalității de tip rezultat. Altfel stau lucrurile cu principiul diferenței, care impune organizarea instituțiilor de bază ale societății astfel încât să nu acordăm acea prioritate tehnocrației și eficienței în întâmpinarea căreia principiul redresării vine cu soluția redistributivă. Principiul diferenței răspunde la intuiția că nimeni nu își merită capacitatea naturală superioară de care dispune, după cum nu își merită nici poziția socială inițială mai favorabilă³. Adeziunea la această intuiție trebuie să se reflecte în felul în care cei plasați în poziția originală cad de acord asupra organizării structurii de bază a societății. Ea trebuie astfel concepută încât favorizarea unora ca urmare a unor contingente naturale și sociale să lucreze în folosul celor mai puțin avantajati. Ideea că bunăstarea fiecăruia contează la fel de mult, în ciuda diferențelor individuale care au efect asupra distribuției beneficiilor cooperării, este etosul egalitarismului exprimat în principiul diferenței.

Prin acest principiu, teoria dreptății ca echitate subliniază, încă o dată, importanța organizării structurii de bază a societății în termenii unei cooperări sociale echitabile. Cel favorizat prin înzestrarea sa naturală are dreptul să-și folosească abilitățile sale așa cum dorește (un drept derivat din primul principiu al protecției libertăților de bază și al integrității persoanei). El este îndreptățit la orice beneficiu pe care îl poate obține într-un sistem de cooperare astfel organizat încât să exprime etosul egalitarismului pe care Rawls îl vede înscris în principiul diferenței.

Principiului diferenței îi este inerentă o tendință egalitară, vizibilă și prin faptul că transpune în teoria dreptății idealul sau valoarea fraternității. Când se întreabă ce tip de relații se vor stabili între membrii societății organizate în termenii principiului diferenței, Rawls arată că tipul de gândire, atitudinea și conduita cetățenilor vor reflecta idealul fraternității: o anumită egalitate a valorii sociale a indivizilor, absența atitudinii de servitute (oferită și cerută în sistemele sociale organizate în caste sau aristocratice), un sens de prietenie civică și de solidaritate socială. Principiul diferenței reflectă aceste valori atunci când solicită tuturor să nu aspire la un beneficiu mai mare decât balanța inegală a bunăstării nu contribuie la îmbunătățirea situației celui mai puțin avantajat. Principiul diferenței transpune sensul natural al fraternității în termenii teoriei dreptății, făcând astfel posibil să fie deduse obligații morale individuale, lucru aparent irealizabil în folosirea sensului tradițional al fraternității.

O parte substanțială din reflecțiile lui G.A. Cohen este dedicată ideii de a extinde, sau, în viziunea lui, de a da forma corectă, acestui etos egalitarismului⁴. Pentru Cohen – un cunoscător excelent al filosofiei rawlsiene –, aplicarea principiului

³ La fel stau lucrurile și cu cei care dispun de un caracter superior, care le permite să cultive talentele naturale cu care sunt înzestrați. Un astfel de caracter depinde în mare măsură de circumstanțele favorabile din familie și din primii ani de viață, pentru care nimeni nu poate să pretindă un merit personal (John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 89).

⁴ G.A. Cohen, *Rescuing Justice and Equality*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2008.

diferenței la problema organizării structurii de bază a societății este insuficientă, întrucât generează inegalități prin stimulentele pe care le primesc cei talentați pentru a deveni productivi în societate. Un autentic etos al dreptății – un etos economic egalitarian – informează toate deciziile economice. El dă formă inclusiv deciziilor individuale⁵. În cazul ideal, nu va mai fi nevoie să avem explicit și permanent în vedere situația celor dezavantajați – obiectivul principiului diferenței în structurarea instituțiilor de bază ale societății – întrucât, atunci când etosul egalitarian este internalizat, membrii societății se orientează implicit după acest etos. Consecințele sunt limitarea urmării consecvente a intereselor proprii și realizarea unei societăți mai puțin inegalitare. Principiul diferenței nu este doar insuficient în crearea unei societăți a egalilor, dar induce, în opinia lui Cohen, ideea că urmărirea unor câștiguri mai mari este justificată prin faptul distribuției aleatorii a talentelor generatoare de venituri mai mari. Prin contrast, un etos egalitarian care oferă structură vieții de zi cu zi conduce la o distribuție mai dreaptă decât cea care poate fi asigurată de regulile jocului economic determinat de principiul diferenței. Este un etos care orientează alegerile individuale în *cadru regulilor* și nu doar obligă agenții acțiunii să se supună lor. Astfel conceput, etosul cohenian pare o extindere firească a ideii fraternității, pe care Rawls o vede exprimată în principiul diferenței⁶.

Încă un lucru sugestiv mai poate fi arătat în acest context pentru ilustrarea etosului egalitarian implicit în principiul diferenței: Rawls compară relațiile dintre cetățeni în societatea organizată după principiile dreptății ca echitate cu relațiile dintre membrii unei familii. În mod ideal, membrii unei familii nu validează interacțiunile lor din perspectiva maximizării sumei totale a avantajelor. Ei doresc sporirea avantajelor personale doar în măsura în care pot realiza acest lucru pe căi prin care aceste avantaje se extind asupra tuturor membrilor familiei, similar cerinței exprimate de principiul diferenței. Dacă facem abstracție de latura afectivă a relațiilor speciale dintre membrii unei familii și de aspectul de afecțiune reciprocă la care pare să trimită idealul fraternității, principiul diferenței transpune în concepția despre dreptate un sens fundamental al acestor relații speciale, de apropiere, dar disociate (pe cât posibil) de componenta afectivă. Prietenia civică este relația în care cetățenii văd în ceilalți membri ai societății sprijin, dar și îndemn spre solidarizare, un tratament care să reflecte ideea egalității lor fundamentale, neafectată de contingentele inevitabile ale înzestrării naturale și ale originii sociale. Mai mult, am putea spune, neafectată de contingentele afinităților personale, ale atracției afective sau implicării emoționale în interacțiunea cu ceilalți.

⁵ *Ibidem*, pp. 73, 123–124.

⁶ Desigur, aplicarea principiului diferenței în sfera alegerilor economice individuale nu este lipsită de probleme. Un etos al societății surprinde un set de sentimente și atitudini în virtutea cărora practicile comportamentale curente funcționează fără coerciție sau presiune formală, instituită prin setul de legi și principii adoptate la nivel public. Cum observă Cohen (*Rescuing Justice and Equality*, p. 73), un etos este dincolo de controlul imediat al legislației. Este dificil să estimăm în ce măsură se conformează membrii unei societăți la un etos social. Prin urmare, cea mai mare dificultate este recunoașterea publică a manifestării acestui etos egalitarian la nivelul deciziilor individuale.

**TEZA 2: EXISTĂ O CONCORDANȚĂ ÎNTRE NATURA UMANĂ
ȘI RELAȚIA DE PRIETENIE CIVICĂ: ACEASTĂ RELAȚIE
ESTE EXPRESIA FIREASCĂ A NATURII SOCIALE A OMULUI.**

Desigur, prietenia civică este idealul spre care tinde și care poate fi realizat într-un anumit tip de societate. Este vorba despre o societate bine ordonată, în care structura de bază a societății este clădită pe baza principiilor dreptății ca echitate și în care cetățenii aderă complet la idealul dreptății transpus în această formă de organizare. În partea a treia din *O teorie a dreptății*, Rawls caută să arate că, în circumstanțele unei societăți bine ordonate, face parte din planul de viață rațional al unei persoane să sprijine și să afirme ideea dreptății. Dată fiind această congruență între propria concepție despre binele individual și conceptul de dreptate, ne așteptăm ca relația între cetățenii care nu se cunosc, dar care participă la un scop comun să fie o relație specială și, într-un anumit sens, exemplară. Este locul în care Rawls afirmă că acceptarea principiilor dreptății creează și susține legătura prieteniei civice și stabilește baza unui comportament civilizată, în ciuda diferențelor sociale⁷. Chiar dacă va exista uneori un dezacord cu privire la problemele constituționale sau de politici publice, cetățenii au certitudinea că fiecare se exprimă și acționează cu bună intenție și cu dorința genuină de a realiza exigențele dreptății. Această relație de prietenie este relația dezirabilă între cetățeni în condiții de interdependență și anonimitate, iar ea pare să fie posibilă astfel și fără ingredientul afectiv asociat cu alte tipuri de relații.

Că nu este singurul tip de relație între cetățenii unui stat este la fel de evident precum este și faptul că diferite organizări sociale permit diferite tipuri sau „niveluri” de civilitate. Unele forme de organizare fac posibilă coexistența doar în prezența unor relații concurențiale sau chiar ostile. Reflecțiile lui Rawls asupra conceptului de uniune socială oferă ocazia să punem în contrast prietenia civică cu relația dintre membrii unei societăți organizate pe baza unei teorii economice, mai degrabă decât pe baza unei teorii a dreptății. În acest tip de societate – Rawls folosește noțiunea de societate privată⁸ – este de așteptat să predomină o relație de ostilitate între cei care sunt plasați în situația de interdependență și anonimitate. Nimeni nu ține cont de binele celuilalt sau de ce posedă, ci preferă acea schemă de organizare care i-ar putea spori bunăstarea și posesia bunurilor necesare pentru realizarea scopurilor personale. Relațiile între membrii societății sunt pur instrumentale. Stabilitatea aranjamentelor sociale se poate menține doar prin sancțiuni.

Rawls prezintă aici un argument clădit pe premisa concordanței dintre natura umană și tipul relațiilor care se stabilesc într-o uniune socială. Familiile, prietenii, asociațiile profesionale sunt uniuni sociale, dar la fel sunt și alte forme de organizare și activitate în care participanții împărtășesc scopuri comune (de exemplu, sistemele de cunoștințe și credințe specifice științei, respectiv religiei). O societate bine

⁷ John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 454.

⁸ *Ibidem*, p. 457.

ordonată – care este în sine o uniune socială de uniuni sociale⁹ – corespunde cel mai bine naturii sociale a omului, prin contrast cu societatea privată, care eşuează, în opinia lui Rawls, în ce priveşte realizarea acestei naturi. Argumentul concordanţei dintre natura umană şi forma de relaţionare specifică uniunilor sociale este interesant pentru că din el putem deriva teza concordanţei dintre natura umană şi relaţia de prietenie civică: această relaţie ar trebui considerată expresia firească a naturii sociale a omului.

Rawls începe prin a sublinia cât de interdependente sunt proiectele de viaţă ale membrilor unei societăţi. Ceea ce îmi doresc să realizez depinde în primă instanţă de dezvoltarea anumitor capacităţi şi abilităţi individuale. Întrucât nu pot realiza toate potenţialităţile de care dispun, sunt nevoit să restrâng aria de activităţi în care îmi pot manifesta excelenţa. Dar faptul că îmi selectez abilităţile şi interesele, în care decid să investesc efort pentru dezvoltarea şi realizarea lor, mă face să depind de ceilalţi, care îmi pot sprijini (sau împiedica) cursul de viaţă pe care l-am ales. Apare nevoia cooperării cu cei care au abilităţi asemănătoare cu ale mele sau care, dimpotrivă, completează şi pun în valoare abilităţile de care dispun. Cooperarea contribuie la realizarea potenţialităţilor fie că sunt asemănătoare, fie că sunt complementare. Succesul celorlalţi este necesar şi complementar pentru succesul meu. Realizarea scopurilor personale depinde de realizarea scopurilor celorlalţi (o reprezentare opusă relaţiei de ostilitate şi indiferenţă manifestată în societatea privată). Cu alte cuvinte, întrucât există o presiune resimţită de către fiecare individ de a se limita la cultivarea acelor mijloace prin intermediul cărora are cea mai mare şansă să-şi urmărească şi realizeze planul raţional de viaţă ales, suntem conduşi natural spre cooperare şi spre realizarea în practică a unei uniuni sociale (sau a mai multora). O uniune socială este clădită pe nevoile şi potenţialităţile membrilor ei, care pot participa astfel la rezultatul final ce decurge din cea mai bună realizare a abilităţilor naturale ale tuturor. Dacă stă în natura umană să dezvolte astfel de forme de cooperare, se dovedeşte că societatea bine ordonată – ea însăşi o uniune socială organizată după principiile dreptăţii ca echitate – răspunde cel mai bine naturii umane. Într-adevăr, şi ca să ne limităm doar la principiul diferenţei pentru a ilustra această congruenţă între bine şi drept, am arătat mai sus că intuiţia care fundamentează acest principiu este chiar ideea participării tuturor la beneficiile ce rezultă din realizarea talentelor şi din distribuţia lor naturală.

Rawls insistă că o uniune socială nu este doar o formă de convieţuire, în care membrii societăţii recunosc că îşi pot urmări interesele şi că pot răspunde nevoilor personale atâta timp cât colaborează cu ceilalţi, iar avantajul colaborării este reciproc. Într-o uniune socială, membrii ei înţeleg că dezvoltarea propriilor capacităţi şi realizarea planurilor lor de viaţă depind de dezvoltarea capacităţilor similare sau complementare şi de încurajarea realizării planurilor de viaţă ale celorlalţi. Doar într-o uniune socială individul uman este complet¹⁰. Uniunea

⁹ *Ibidem*, p. 462.

¹⁰ *Ibidem*, p. 460.

socială este un concept de comunitate în care membrii ei sunt capabili să admire și să găsească satisfacție în manifestarea excelenței și a individualității celorlalți; în care se stabilesc relații de afecțiune asemănătoare cu cele pe care le observăm între membrii unei familii sau între prietenii apropiați¹¹; în care toți participă la un plan comun și sunt animați de dorința de a juca *fair*, după regulile care vor conduce la îndeplinirea acestui plan; în care vor găsi satisfacție în atingerea scopului comun; în care înțeleg că realizarea potențialităților individuale presupune cooperarea într-un timp îndelungat, mai multe generații la rând etc. Dacă ne întrebăm care este tipul de legătură care se va stabili între membrii unei uniuni sociale, nu vom găsi o descriere mai bună decât apelând tot la ceva similar conceptului de prietenie. Ideea că uniunile sociale sunt locul de manifestare a unor relații strânse, apropiate conduce de la sine la ideea că societatea în întregul ei, atunci când funcționează ca o uniune socială, este mediul de manifestare a unei prietenii civice, cea mai dezirabilă formă de relaționare între cetățeni în condiții de interdependență și anonimitate. Când privim societatea în întregul ei, scopul comun este realizarea unor instituții drepte. Întrucât întâlnim deplina realizare a naturii sociale a omului în ideea uniunii sociale și, prin extensie, în ideea unei uniuni sociale a tuturor acestor uniuni și întrucât această uniune – societatea bine ordonată – este caracterizată de relații de prietenie civică, avem dovada concordanței acestei relații cu natura umană¹².

O uniune socială de felul societății bine ordonate este un bun obținut doar prin colaborarea tuturor membrilor unei astfel de uniuni. Planul de viață al fiecăruia este ajustat la planurile celorlalți prin intermediul principiilor de organizare socială acceptate de toți. Capacitățile fiecăruia se vor dezvolta doar concomitent cu ale celorlalți, în interdependență, și vor atinge rezultatul scontat doar când toți ceilalți își exercită capacitățile proprii și ajung la dezvoltarea lor optimă. Rawls ilustrează ideea uniunii sociale prin munca colaborativă a unor muzicieni într-o orchestră. Fiecare membru al orchestrei ar fi putut să aleagă orice instrument și să ajungă la o performanță la fel de bună ca a colegilor. Totuși, printr-o înțelegere tacită, fiecare

¹¹ Atracția dintre două persoane poate lua o formă „pur instrumentală”. Abia atunci când atașamentul este însoțit de elemente de afecțiune și prietenie, observă Rawls (*Ibidem*, p. 460), relația capătă forma caracteristică a unei uniuni sociale.

¹² Mai târziu, Rawls se desparte de teoria concordanței dintre ceea ce este corect și natura umană. Liberalismul politic va evita concepțiile despre natura sau psihologia umană, la fel cum va evita recursul la doctrinele teologice sau seculare: „Accounts of human nature we put aside and rely on a political conception of persons as citizens instead.” (John Rawls „The Idea of Public Reason Revisited”, *University of Chicago Law Review*, 64 (Summer 1997), p. 800.) La momentul scrierii fundamentale din 1971, concordanța teoriei dreptății cu psihologia umană este o temă (expresie a interesului pentru fezabilitatea teoriei sale), ca atunci când, de exemplu, Rawls argumentează că importanța acordată egalității prin intermediul celor două principii ale dreptății nu este o expresie a sentimentului natural al invidiei, ci, dimpotrivă, este menit să contracareze acest sentiment (John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 471). Rawls consideră, desigur, că teoria dreptății ca echitate trece testul acomodării psihologilor speciale manifeste în societate.

se specializează și își cultivă o anumită abilitate. În final, vor avea cu toții acces la acel nivel de performanță pe care doar reunirea lor într-o orchestră îl face posibil¹³.

**TEZA 3: PRIETENIA CIVICĂ ESTE DEFINITORIE PENTRU RELAȚIA POLITICĂ
ÎNTR-O DEMOCRATIE CONSTITUȚIONALĂ,
ÎN CONDIȚII DE INTERDEPENDENȚĂ ȘI ANONIMITATE.**

Începând cu seria de articole din anii '80 ai secolului trecut, Rawls a realizat că este nevoie să separăm cu grijă concepția politică dezirabilă pentru organizarea unei societăți – pentru Rawls, liberalismul politic – de concepțiile comprehensive despre bine pe care le împărtășesc membrii societății și care reflectă diferențele lor apartenențe și convingeri împărtășite de ei. Asupra principiilor corecte de organizare a societății cad de acord participanții la poziția originală în absența unor cunoștințe privind situația lor concretă (apartenența la o comunitate, situația materială etc.). Adeziunea la o concepție comprehensivă implică tocmai acest gen de cunoaștere a circumstanțelor privind apartenența unui individ la familia, mediul social, asociațiile din care face parte.

Concepția unui individ despre ce este bine sau rău pentru sine sau societatea în care trăiește este foarte importantă pentru planul de viață, proiectele, scopurile individuale etc. Este de așteptat să întâlnim o mare varietate de concepții comprehensive. Mai mult, este foarte probabil să apară conflicte între aceste concepții, cu privire la valorile și principiile susținute. Rawls consideră că această caracteristică a societății moderne este un fapt imposibil de ignorat: există o pluralitate de doctrine comprehensive religioase, filosofice sau morale, iar acesta este rezultatul firesc al unei organizări sociale care respectă libertatea individului. Aderenții unor variate concepții comprehensive participă la viața politică și este de așteptat să favorizeze politici consonante cu concepțiile lor. Dacă vor apela la argumente extrase din aceste concepții, este foarte probabil să nu poată fi atins un consens cu privire la problemele fundamentale. Fiecare va dori să își impună concepția pe care o consideră cea mai potrivită, cea mai apropiată de adevăr sau de corectitudine. Probabilitatea dezacordului pe fondul unei pluralități de concepții comprehensive potențial ireconciliabile îl conduce pe Rawls la concluzia că este necesară o discuție cu privire la ce tip de argumente sunt potrivite sau dezirabile în dezbaterile despre organizarea instituțiilor de bază ale societății. Filonul comun trebuie să fie constituit din acele argumente despre care cetățenii se așteaptă ca, atunci când le formulează în spațiul public, să fie considerate de ceilalți drept argumente ce reflectă termeni rezonabili ai cooperării corecte în societate (criteriul reciprocității). Ei vor fi rezonabili dacă interlocutorii pot accepta acești termeni ca

¹³ John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 459; John Rawls, *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press, 1993; ediția revăzută, 1996, p. 204.

cetățeni liberi și egali, deci nu ca urmare a exercitării unor forme de manipulare sau dominare, nici pentru că cedează sub presiunea unei poziții sociale sau politice superioare lor. În problemele fundamentale de organizare socială trebuie să le vorbim celorlalți ca unor egali, cu argumente pe care ei să le considere rezonabile și pe care să le poată compara și cântări cu argumente la fel de rezonabile, dar pe care le vor găsi consonante cu propria concepție comprehensivă despre bine.

În *Political Liberalism* (1993/1996) și *The Idea of Public Reason Revisited* (1997), Rawls introduce conceptul de rațiune publică pentru a desemna valorile morale și politice de bază care constituie cadrul adecvat pentru interacțiunea dintre doctrinele comprehensive rezonabile care promovează concepții diferite despre dreptate și organizarea corectă a societății. Relația politică stabilită între membrii societății – iar Rawls are în vedere aici o societate bine ordonată – este determinată de structura complexă a rațiunii publice și de conținutul ei organizat în jurul unor idei și principii fundamentale: ideea ordinii constituționale și principiul egalității și libertății persoanelor. Concepțiile comprehensive care aderă la aceste principii și care, prin urmare, pot intra în forumul discuțiilor politice cu argumente care să fie consonante cu rațiunea publică sunt concepții rezonabile. Concepțiile comprehensive nerezonabile sunt cele care resping ideea ordinii constituționale sau principiul egalității și libertății persoanelor. Rawls este sceptic cu privire la contribuția concepțiilor nerezonabile la crearea unei societăți bine ordonate. Aceste concepții nu vor lucra în spiritul colaborării și al reciprocității. Adeptul unei astfel de concepții este nerezonabil atunci când susține că temeiurile pe baza cărora ar trebui să se ia deciziile despre problemele politice fundamentale trebuie extrase din concepția împărtășită de el. Concepția personală despre bine ar fi, în viziunea lui, posesoarea întregului adevăr. Întrucât pentru el nu contează dacă temeiurile pe care le oferă pot fi acceptate și de cetățenii care împărtășesc alte concepții comprehensive și nici dacă acceptarea acelor temeiuri are loc fără concesiuni la condiția lor de cetățeni liberi și egali, adeptul unei concepții nerezonabile respinge ideea de rațiune publică. Nerezonabilitatea lui se reflectă în tonul definitiv al argumentelor sale, pe care le consideră infailibile, deduse din premise nenegociabile. Dintr-o perspectivă liberală, pretenția cuiva că deține adevărul complet intră în conflict cu ideea de democrație și domnie a legii. Pentru Rawls, această persoană intră într-o relație politică de animozitate cu ceilalți (desigur, cu excepția celor care respectă cu devoțiune preceptele concepției împărtășite în comun) și se va simți atras într-o luptă permanentă de a-i convinge pe toți ceilalți care nu sunt adepții adevărului care emană din concepția comprehensivă împărtășită de el.

Prezentarea conceptului de rațiune publică depășește cadrul acestui articol. Aceste câteva noțiuni esențiale sunt suficiente pentru a arăta semnificația rațiunii publice pentru tipul de relație care este de așteptat să se stabilească între cetățeni într-o societate care acceptă că discuțiile privind problemele de bază ale organizării sociale trebuie să se desfășoare sub auspiciile rațiunii publice. Apare totuși o

întrebare care trimite la distanța destul de mare între problemele care cad sub incidența rațiunii publice și conduita civică pe care așteptăm să o arate fiecare membru al societății. Cum ar putea rațiunea publică – care reglementează dezbaterile pe o temă atât de specială cum este organizarea instituțiilor de bază ale societății – să ofere coordonatele interacțiunii dintre cetățeni, în genere? Rațiunea publică privește doar problemele cele mai importante ale unei organizări politice drepte, iar acestea sunt, precizează Rawls, de două tipuri: problemele constituționale fundamentale (*constitutional essentials*) și problemele care privesc structura instituțiilor de bază ale societății (*basic justice*). Chiar și discuțiile cu privire la aceste teme cad sub incidența exigențelor rațiunii publice doar atunci când se desfășoară în ceea ce Rawls numește forumul politic public¹⁴, iar acesta are trei componente: discursul judecătorilor, atunci când iau decizii, discursul oficialilor care fac parte din guvern și discursul candidaților la funcții publice, mai ales manifestat în declarațiile lor publice. În toate aceste situații, actorii implicați trebuie să apeleze doar la argumente consonante cu ideea rațiunii publice. Cum ar putea fi transpuse relațiile stabilite în aceste contexte la interacțiunile între cetățenii unei societăți în condiții de interdependență și anonimitate? Rawls consideră că idealul rațiunii publice poate fi realizat de toți cetățenii, chiar și de cei care nu se află într-una dintre situațiile descrise la cele trei componente ale forumului politic. Este de dorit ca membrii unei societăți să cultive o imagine de sine prin care să se considere, la modul ideal, ei înșiși legislatori (într-o democrație reprezentativă, ei votează pentru persoanele care vor îndeplini *de facto* această funcție). Cetățenii care își cultivă dispoziția de a se considera ei înșiși legislatori vor fi mai bine echipați pentru a supune unui examen critic argumentele actorilor din prim-planul forumului politic și pentru a sancționa pe cei care încalcă principiul care stipulează că dezbaterile politice se supun exigențelor rațiunii publice. Rawls consideră această dispoziție și activitatea de examinare critică pe care o susține vitală pentru puterea și stabilitatea democrației. De aceea, se poate vorbi de o datorie morală a cetățenilor de a sprijini ideea rațiunii publice – este vorba despre datoria civilității¹⁵.

Dispoziția de a ne considera posibili participanți la forumul politic asigură forma specială a relației dintre cetățenii unei societăți bine ordonate. Dacă acționează motivați de idealul rațiunii publice, între membrii societății se stabilește o relație politică de civilitate. De civilitate vor da dovadă, de asemenea, oficialii guvernamentali și reprezentanții aleși atunci când vor explica temeiurile pentru politicile pe care le promovează prin apel la argumente din sfera rațiunii publice, deci argumente care decurg din și sunt expuse în termenii unor concepții politice rezonabile despre dreptate. Acest tip de relație politică conturată în termeni de civilitate este esența ideii de prietenie civică în concepția rawlsiană a liberalismului politic.

¹⁴ John Rawls, „The Idea of Public Reason Revisited”, p. 767.

¹⁵ *Ibidem*, p. 769.

**TEZA 4: VALOAREA CEA MAI DE PREȚ A UNEI SOCIETĂȚI DREPTÉ
ESTE RELAȚIA ÎNTRE CETĂȚENI, ATUNCI CÂND ESTE STABILITĂ
PE RESPECT RECIPROC ȘI PE BAZE ECHITABILE.**

Într-un studiu dedicat ideii de rațiune publică, Charles Larmore delimitează rolul deosebit de important al acestei idei: nu este vorba doar despre o valoare politică printre alte valori politice; rațiunea publică guvernează relația politică în care ne aflăm unii față de ceilalți în calitate de cetățeni¹⁶. Prin faptul că stabilește regulile dezbaterii cu privire la problemele politice fundamentale, rațiunea publică stabilește un etalon al interacțiunii între cetățenii unei societăți, așa cum îi concepem în general, în condiții de interdependență și anonimitate, altfel spus, independent de cunoștințele pe care le asociem cu ei, cu privire la mediul din care fac parte, grupurile sau asociațiile la care aderă, doctrinele filosofice sau religioase pe care le preferă etc.¹⁷. Larmore are dreptate să afirme că idealul social care a inspirat concepția rawlsiană despre dreptate este construit în jurul ideilor de respect și echitate. Prin echitate avem în vedere imperativul de a formula termenii cooperării sociale astfel încât fiecare să aibă temeiuri să îi accepte ca persoană liberă și egală cu ceilalți. Echitatea este chiar nucleul rațiunii publice¹⁸. Prin respect reciproc trebuie să înțelegem acea atitudine care se stabilește între persoanele care aderă la acești termeni ai cooperării echitabile, atunci când acceptarea bazei comune, mai exact, a principiilor dreptății, se face pe aceleași temeiuri, pe care fiecare le înțelege și le consideră determinante (și nu, de exemplu, din considerente strategice). Dat fiind acest nivel primar din care își extrage substanța o teorie a dreptății – la Rawls, ideile de respect și echitate –, rezultă că cel mai important lucru – continuă Larmore – nu este binele total pe care îl poate realiza o societate dreaptă – și nici chiar acea societate construită după concepția despre dreptate promovată de Rawls. Esențial este tipul de relație care se stabilește între cetățeni, în calitatea lor de participanți la realizarea idealului unei societăți drepte¹⁹. Se evidențiază astfel funcția importantă a rațiunii publice, care este dublă: de a oferi coordonatele

¹⁶ Charles Larmore, „Public Reason”, în S. Freeman (ed.), *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 368–393.

¹⁷ Rawls se exprimă foarte clar cu privire la funcția rațiunii publice de a angaja în dezbaterile politice toți cetățenii, indiferent de profilul lor cultural, social, politic sau religios: „In giving reasons to all citizens we don't view persons as socially situated or otherwise rooted, that is, as being in this or that social class, or in this or that property and income group, or as having this or that comprehensive doctrine.” (Rawls, „The Idea of Public Reason Revisited”, p. 800.)

¹⁸ Ch. Larmore, „Public Reason”, p. 389.

¹⁹ „To borrow a phrase from the German Idealist tradition, we may say that for Rawls the just society is, first and foremost, a matter of ‘mutual recognition’.” (Ch. Larmore, „Public Reason”, p. 391)

corecte pe baza cărora sunt decise problemele politice fundamentale și de a defini cadrele ideale ale relației politice între cetățeni²⁰.

Dar cum poate fi relația de prietenie civică atât de importantă – bunul cel mai de preț al unei societăți drepte – când este evident că se clădește pe o serie de constrângeri la adresa exprimării, ba chiar la adresa raționamentelor dorite și permise în forumul politic? Se va obiecta desigur că aceste cadre sunt prea strâmte. Constrângerea de a ne limita doar la acel tip de argumente permise de rațiunea publică exclude anumite argumente care pot fi derivate din doctrine comprehensive particulare. Acest lucru poate fi perceput de actorii politici ca o presiune prea mare exercitată asupra identității lor, a cărei substanță este alimentată de convingeri nutrite de concepțiile comprehensive pe care le împărtășesc. Rawls este conștient de această obiecție, așa încât își pune întrebarea dacă nu ar trebui să adoptăm o alternativă la rațiunea publică, pe care o denumește „concepția deschisă, fără constrângeri” (*the open view with no constraints*). El discută această posibilitate în lucrarea care constituie poziția sa reconsiderată cu privire la liberalismul politic, *The Idea of Public Reason Revisited* și care introduce amendamente la concepția exprimată în *Political Liberalism*. Dar Rawls nu acceptă „concepția deschisă” și argumentează împotriva obiecției care afirmă că rațiunea publică limitează nerezonabil considerațiile disponibile în dezbaterile politice. El respinge obiecția arătând că nu sunt justificate nici temerea că rațiunea publică ar impune în avans ce decizii politice trebuie luate, nici scepticismul că nu se poate ajunge doar pe baza rațiunii publice la decizii politice în probleme foarte controversate, atunci când, cum se întâmplă de multe ori, participanții la dezbateri adoptă poziții dificil de mediat sau ireconciliabile. Lăsând la o parte aceste respingeri, trebuie să luăm totuși în calcul faptul că actorii politici nu sunt dispuși să pună total în paranteze concepția lor comprehensivă, întrucât consideră că argumentele aduse în forumul politic vor fi mai slabe dacă sunt lipsite de *background*-ul lor argumentativ. Prin urmare, o obiecție importantă adusă rațiunii publice (poate cea mai importantă) este că limitează prea mult tipul de argumente acceptabile într-o dezbateri politică. Obiecția spune că ar trebui să putem afirma întotdeauna ce considerăm că este adevărat și să putem prezenta ceea ce considerăm a fi temeiurile cele mai bune pentru afirmațiile noastre. Adicional, este important să protejăm diversitatea opiniilor manifestate în dezbaterile politice și să contracarăm uniformizarea discursului politic. Sau, cel puțin, la aceste considerații îndeamnă obiecția în cauză.

²⁰ O mai clară afirmare a ideii că rațiunea publică afectează relația dintre cetățeni „aici și acum” și că are un caracter expresiv și constitutiv pentru acest tip de relație poate fi întâlnită la Andrew Lister (*Public Reason and Political Community*, London, Bloomsbury Academic, 2013). Adeziunea la principiul rațiunii publice creează premisele pentru aderența la aceleași valori, pentru raționalitate colectivă și intenții comune, pentru decizii colective și compromis cu scopul prezervării comunității, pentru sacrificiu relativ la propriile dorințe, interese sau partizanate etc. Lister argumentează că rațiunea publică creează o relație de respect reciproc în ciuda dezacordului în probleme politice. Dorința exprimată de a lua decizii politice doar prin intermediul argumentelor consonante cu rațiunea publică creează în spațiul public o relație importantă, valoroasă între cetățeni (Andrew Lister, *op. cit.*, pp. 110–124).

Răspunsul oferit de Rawls acestei obiecții este simplu. El insistă asupra faptului că, atunci când ne propunem să oferim temeuri pentru politicile preferate în așa fel încât să poată fi considerate acceptabile din perspectiva diferitelor concepții politice din familia liberalismului politic, noi realizăm un act de recunoaștere a îndreptăririi egale a tuturor participanților la dezbateri. Noi nu ne adresăm lor în calitate de reprezentanți ai unor clase sociale, nici în calitate de susținători ai unor interese, ci exclusiv în calitatea lor de persoane rezonabile și raționale²¹. Astfel, pe lângă capacitatea rațiunii publice de a angaja pe toți cetățenii în dezbaterile din forumul politic, așa cum am arătat mai sus și cum remarcă și Charles Larmore, rațiunea publică este instrumentul prin care afirmăm egalitatea fundamentală a persoanelor. Adresându-ne celorlalți în acest fel determinat, îi tratăm ca ființe libere și egale.

CONCLUZII

Imediat ce afirmă primatul dreptății în ordinea virtuților sociale în debutul scrierii *O teorie a dreptății* – fiind valori fundamentale ale activității umane, adevărul și dreptatea nu pot fi compromise –, Rawls se grăbește să adauge că afirmarea priorității lor s-a produs cumva prea abrupt. Este important să construim o teorie pe fundalul căreia să putem înțelege și interpreta această prioritate. Un element principal al acestei teorii care necesită a fi elaborat este tipul de relație ce se stabilește între cetățenii care vor considera adevărul și dreptatea valori primare. Este evident că într-un fel arată relația dintre cetățeni în condiția în care ei văd în dreptate o valoare ce nu poate fi compromisă și altfel va arăta această relație în condiția în care dreptatea este interșanjabilă cu alte valori²². Sper că am putut arăta că, cel puțin în primul caz, relația la care putem spera este una de prietenie civică și că ea este consonantă și sprijină ideea priorității valorii sociale a dreptății.

²¹ John Rawls, „The Idea of Public Reason Revisited”, p. 800.

²² Îi dau dreptate în acest punct lui Sibyl A. Schwarzenbach care explorează conexiunea dintre relația politică și valoarea dreptății ca pe una dintre condiție și consecință: „political friendship emerges as a necessary condition for genuine justice”. (Sibyl A. Schwarzenbach, „On Civic Friendship”, *Ethics* 107 (October 1996), p. 98).

